

A középrétegek útja a társadalomban

ÍRTA INÓCZI GYÖRGY

I. Polgár a társadalomban

Az európai modern polgári társadalmak kialakulásának döntő fordulópontja az 1789. év, a francia Nagy Forradalom éve. A feudalizmus utolsó, kényszeredett formájába, az abszolút monarchiákba erőszakolt Európa és elsősorban Franciaország csodálatos változáson megy keresztül rövid néhány évtized alatt. Ezek az átalakulások azonban csak termékei a gazdasági súlypontáthelyeződésnek és a társadalmi átrétegződésnek. A feudalizmust jellemző megkötöttség, az osztályoknak egymáshoz való régi viszonya egycsapásra átadja helyét egy szabadabb, a realitásoltnak megfelelő állam- és életformának.

Mint minden társadalmi átalakulásnak, úgy a polgári forradalomnak is egy bizonyos osztály a zászlóhordozója. A feudalizmuson belül döntő gazdasági túlsúlyra szert tett réteg, a jómódú polgárság szerepel a forradalom kiindulópontjaként az új társadalmi rendet megalapozó mozgalomban, nem pedig az ugyancsak teljes aktivitással résztvevő elnyomott alsó rétegek. A polgárság ekkor válik éretté arra, hogy ideológiáját, vagyis gazdaságról, társadalomról, politikáról, szellemről, világrendről alkotott nézeteinek összességét minden teeren érvényesíthesse. Az így végrehajtott ártértékelés megfelel az újonnan kialakult gazdasági és termelési viszonyoknak.

Ettől az időponttól kezdve a társadalmi, gazdasági és politikai történet közepén mindenütt a polgárt látjuk. Belőle terebélyesedik ki a legjellemzőbb réteg, a kapitalisták rendje is. Maga a polgárosodás pedig nemcsak a polgári tömegek kialakulásában, vagy új elhelyezkedésében nyilvánul meg, mert az új világnézet és életforma a megváltozott gazdasági viszonylatok következtében rányomja bélyegét a társadalom valamennyi osztályára. Az éppen kialakuló nagyipari munkásosztály is innen kanyarodik el szellemileg a saját, ugyancsak társadalomformáló világnézete felé.

Ilyenformán a társadalom lényegében polgárivá idomul. Ha általában a társadalmi történések belső dinamikáját akarjuk megismerni, akkor ezt legtisztábban a társadalmat karakterizáló osztály körülményeiben találhatjuk fel. A győzelmes polgári ideológia megtestesítője pedig az ezerré tú modern polgári középosztály, tömegében is igen jelentékeny, de valójában ennél sokkal több: tényleges vezető rétege, gerince a polgári társadalomnak. Belőle kerül ki a termelő-eszközöket birtokló réteg, — elhelyezkedése, ideológiája eltolja az egész társadalmat. Az állam hozzá igazodik — morálja törvény —, befolyása kiterjed minden megnyilvánulásra.

Az alapvető viszonyoknak megfelelően a 48-as évektől fogva kezdetét veszi az a fejlődés, amelyben minden egyes térhódítása után a polgári tartalom még grandiózusabban kiteljesedik. De a gépezet egyszerre észrevétlenül eléri a csúcspontot, meghasonlik, túllép önmagán és az ellentmondások véres világtörténelmi katasztrófákban robbannak ki. A rendszer maga még nem semmisül meg ugyan, de magábaroskad és a válságibajutott kapitalizmus nyomása nemcsak az osztályharcok kiélesedését vonja maga után, hanem egyúttal első-sorban a középrétegekre, a polgárságra nehezedik rá. Ez a tőke és a munka harcának legjellemzőbb kísérőtünete. Maga a fejlődés a társadalomnak két részre való szakadását mutatja egyre nyíltabban. A közepen elhelyezkedett tömeg tehát a felőrlődés és a megsemmisülés végkriszisével küzködik, osztályhelyzetének fenntartására azonban

nincsen semmi kilátása. A kapitalizmus a hanyatlás korában a minőségi fejlődés hatalmas jelenségeit produkálja, létrehozza a monopol-kapitalizmusnak az egész világra kiterjedő szervezetét. Helyi megnyilvánulásai, mint a kartellek, a trösztök, a szindikátusok, konszernek csak végrehajtói a végtelenül öntudatos, logikus és egy cél felé törő központi akaratnak, amely a kapitalizmus minden érdekeltségét kivétel nélkül eltölti. Ez a szervezett kapitalizmus: nem tűr meg maga és a tömegek közt független egzisztenciáikat. Mindenki alkalmazottjává válik, egyúttal közvetlen fogyasztójává. Azonban egyre növekszik, mégpedig irtózatos nagy^ arán vb an, azoknak a száma, akik egyik csoport alakjában sem használhatók fel vagy zsákmányolhatók ki. teljesen kiestek a termelés és elosztás szervezetéből, leromlottak, taiajtalaná váltak.

Mindennek külső megnyilvánulása a középrétegek anyagi leromlása és deklasszálódása.

de tömegében megmaradva, egyik alapanyagát alkothatja annak a társadalmi rendszernek, amely őt a másik két főlemmel, a munkássággal és a parasztsággal lassanként egybeolvasztja.

Ezek az okoik külön-külön önmagukban is végtelenül érdekessé teszik a problémával való foglalkozást. Valamennyi együttvéve azonban nem más, mint az a hatalmas tényező, amely a társadalmi fejlődést legközvetlenebbül befolyásolja a jelenben és a közeljövőben. A küszöbönálló, de eddig még ismeretlen átalakulások a legnagyobb mértékben függenek a középrétegek útjától. Ez az osztály lényegében azonos a polgári társadalommal, azonos még az ő ideológiáját élő lumpenproletariátussal is. Válsága tehát messzemenő következtetésekre jogosít. Ezért a szocialisták számára a munkáskérdés mellett ma, a kapitalizmus strukturális válsága, a világfasiszmus sikeres offenzívája, a demokráciák válsága és még sok más döntő jelentőségű probléma korában teljesen egyenrangú problémaként jelentkezik a legjellemzőbb és lefolyásának szempontjából végtelenül közvetlen kihatással bíró válságtűnet: *a középrétegek válsága.*

II. A középrétegek a múltban

A középosztály meghatározása

A polgári középrétegek tömege általában, származását tekintve, három főbb alkotóelemből tevődik össze. Először a feudalizmuson belül kifejlődött, illetőleg meglévő, de a ipogári társadalomba átnőtt kisiparos-kiskereskedő elemek, valamint más rendi töredékek polgárosult utódaiból. Második, szintén nem domináns rendi elem a birtokos kismemesség és a birtokos parasztság, amely megindult ugyan a polgárosodás útján, de azon végigmenni feudális alaptulajdonosságainál fogva nem képes, így a polgárosodás, azt lehet mondani, halálos ítéletét hozza makrával. A főlem azonban e kettőt megelőzve az a polgárság, amelyet a kapitalizmusnak egymásután következő periódusai teimelnek ki a maguk szolgálatára. Jellemző típusuk időszakonként más és inas, de a polgári társadalom valamennyit megtartja és feltűnteti tarka, a kiismerhetetlenségig sokvilágképében.

A kontúrok minden egybeolvadása mellett is megadható azért a középosztálynak egy többé-kevésbé találó meghatározása: *nem fizikai munkaerejének árubocskolásából él — és nincsen birtokában olyan mennyiségű és minőségű termelőeszköznek, amely lehetővé teszi a tőkeképződést és felhalmozást.* Ez a meghatározás fedi objektíve leginkább a középrétegek elhelyezkedését a munkásság és a tőkések között.

Ugyanekkor megtaláljuk az objektív meghatározás szubjektív vetületét is, amelynek értelmében — *polgár az, aki annak érzi magát, vagy negatív értelemben, aki nem érzi magát proletárnak.* Ez az érzelmi osztálytudat természetesen materiális alapokon nyugszik. A munkásosztály legalantasabb nagy tömegei kielégítve érzik magukat a biológiai létminimumnál is alacsonyabb életszinttel, ha az állandóan biztosítva van, és így megadja nekik a kispolgári öntudat biztosságerzetét. Ez a körülmény világít rá az érzelmi kispolgárság relatív voltára, amely az állandóságot, a biztosságot összetéveszti a polgári életnívóval. Az utóbbi, természetesen, sokkal inkább megüti az egészséges, normális emberi követelmények életnívóját, míg az előbbi teljes egészében érintetlenül meghagyja a proletár-sorsot. Mégis az ideológia: a kispolgári világnézet. Ez az ellentmondás a polgári világnézet uralkodásának természetes következménye és a tényleges középrétegeknek a proletarizálódott vagy proletárrétegek felé működő, igen intenzív szellemi kisugárzásában leli magyarázatát.

Végeredményben tehát a középosztály nem tekinthető meghatározott állapotnak, mert dinamikus társadalmi fejlődés, (mégpedig jelenleg az elproletarizálódás irányában).

A középosztály gazdasági elhelyezkedése

A hűbéres társadalomban az évszázadok folyamán gazdaságilag túlsúlyba jut a rendi polgári elem, amely a termelésben a tőkéletesebb produktíót és elosztást jelenti, tehát a fejlődést hordja magában. A folyamat nem egy osztály vagy réteg céltudatos törekvését tünteti fel, hanem a polgárság jellegzetesen sokoldalú metamorfózisát.

Általában, ha a polgári középosztály történelmi fejlődését nézzük, a legszembevetőbb jelenség, hogy periódusonként más és más a jellemző osztálytípus vagy réteg. Ezek mindegyike egy időszakon át dominál a társadalom polgári felében, a virágzás korában pedig beleilleszkedik a rendi társadalomba, érdekei azonosulnak a feudális nemességével. De ekkor már megjelent az új csoport, amely újonnan támadt szükségletek kielégítésére specializálva magát, tőkéletesebb termelőmódot hoz magával és így ő válik immár domináns réteggé. Háttérbeszorítja a csoportot, amelyből származik, de ugyanakkor már érlődik egy újabb réteg, amely majdan megsemmisíti és magábaolvasztja.

A fejlődésnek ez az útja általános. A középosztály formálódásának, alakulásának külső keretei: hasonlóképpen fejlődnek, élnek, mozognak, majd pedig elolvadnak, — ma is. A társadalomban való elhelyezkedése az átmenetet szolgálja« ami azonban egyúttal saját pusztulása. Az osztály somját pedig mindenkor az a viszony határozza meg, amely az uralkodó termelőeszközökhöz fűzi.

A kapitalista gazdasági rend hajnalát a rendi céh polgárság, és a külső elemek harca jelzi. Az imént korlátlanul uralkodott a céh-rendszer, mint a jómódú iparosok osztályszerkezete, kívül pedig a munkásosztály és a lumpenproletariátus hullámzik. A feudalizmus végválsága hatalmas tömegeket zúdít a polgári városokba. A már hatalmasra felnövekedett szükséglet és a nagy munkástömegek jelenléte kézenfekvővé teszi a tömegtermelés szükségét ami azonban a kispár keretein belül nem valósulhat meg. Megjelenik a kézmű-

ipari nagyüzem, a manufaktúra majd pedig a gépek és rövid néhány évtized alatt hatalmas gyárak nőnek ki a korlátozott cégrendszer mellett. Nem a céhpolgárság és nem elitje, a patriciátus alakítja ki általában a kapitalizmus kereteit. Csak a középkori, rendi ideológiától mentes elemek képesek felismerni a helyzetet. Csakhamar felülkerekednek és a rendi forrnák eltűnésével megnyílik a tér a polgári társadalom kiépülésére és az új polgári középosztály kifejlődésére.

A patriciusok helyét átvevő új kapitalisták mellett a kisipar ínég továbbra is fennmarad, de a fokozatos megsemmisülésnek kitéve. A termelés minden területe megszűnik lassanként a kézműipar számára hasznóhajtónak lenni és így a nagytőke versenye száz- és százezernyi önálló kiségzisztenciát semmisít meg. A kereskedőknek a termeléshez való viszonya azonban egészen más. A felfokozott termelés kialakítja a maga grandiózus, nagyszabású elosztószervezetét, amely azonban a fellendülés korában egyenesen megkívánja a kiskereskedő-egzisztenciáik önálló munkáját. Kialakul egy hatalmas világszervezet, de az elosztásnak nagyüzemek útján való lebonyolítása csak napjainkban válik aktuálissá. A kapitalizmus kiépülésének korában tehát a kiskereskedelem is felvirágzik, mivel az elosztás ekkor csak a kis egzisztenciák sejtyszerű munkája által képzelhető el.

A polgárosodás évszázados folyamata számára a kapitalizmus kialakulásával hatalmas tér nyílik. A nagyipari termelésnek az alkalmazottak, elosztók és közvetítők hatalmas tömegére van szüksége. Legjellemzőbb produktum a hivatalnokosztály, de ezenkívül is számos más réteg létesül. Ezek a látszólag független, de valójában szintén függőségiben lévő tömegek töltik be a kapitalizmusnak a nagyipar által létrehozott kereteit.

A polgári társadalom lényegéhez idomul az állami bürokrácia, de új formát nyer az intellektuális középosztály is. Bár egyrésze a nagytőke vagy az állam közvetlen alkalmazottja mégis az értelmiség sokkal szabadabb és függetlenebb szellemet jelent.

A kapitalizmus által így kialakított polgári tömegek alkotják ma, a monopolkapitalizmus korában is a polgári társadalom alapanyagát.

Társadalmi viszonyok és rétegződés

A nagy gazdasági forradalom, az új termelő- és elosztószervezetnek megfelelően, kialakítja az új társadalmi kereteket is. Ez a hatalmas rendszer a korszak ebején még csak elmosódott határvonalakban tagozódik. De korunkban, amikor valójában csak egy kisebbséget foglal magában, a felfokozott feladatok lassanként csodálatos, szinte elképzelhetetlenül tökéletes és végtelen finomságú megnyilvánulásait produkálják.

A gazdasági fejlődés eleinte csak nyers, öntudatlan, formátlan tömegeket sodor a kapitalizmusnak még ki sem alakult formái közé. De a bizonyos gazdaságilag meghatározott keretekbe jutás, a termelés és elosztás szervezetében így elfoglalt helyzet, a termelőeszközökhöz való állandósuló új viszony csakhamar osztályá formálja ezeket a polgárosodó tömegeket. Ezzel jár az osztálytudat kialakulása, ami az adott helyzetben egységes polgári ideológiát eredményez. Ekkortól fogva beszélhetünk valóságom polgári osztályról. Ilivel a keretek most már meghatározottak, megindulhat a belső ciiöerenciálódás, az új osztályok, rétegek, csoportok létesülése. Mindez természetesen a gazdasági szervezet tagozódása, kifinomodása nyomán játszódik le. *Az eredmény: a sokrétű, a társadalmi funkcióknak megfelelően szétosztódó, de ideológiájának alapvonásiban egységes polgári középosztály.*

Rendszerezve ezt a nagy tömeget, mintgyárt szembetűnik a hár-

mas tagozódás: *a rendi polgárság utódai, a feudális csökevények és a kapitalizmus által kitermelt polgári rétegek.* Az első csoport tipikus formája a kisiparosság.

Feudális töredék a birtokos, de tönkrejutott

kisnemesség, amely különféleképpen menti át magát a polgári társadalomba. Egy része megtartotta birtokait és, mint ilyen, a polgárosodás ellentétéként húzódik meg. Alapjában azonos a sorsa a birtokos parasztságnak is. A válságok súlyosan kihatnak rá

A mezőgazdaságban is főként jelent a mechanizált nagyüzem. Az osztály viszonya a földhöz feudális jellegű, mert a termelés főleg az önellátást célozza, ellentétben a tőkés nagyüzemmel.

Legjelentékenyebb a kapitalizmust szolgáló alkalmazotti és közvetítői réteg. A termelés adminisztrálása nagyszámú tisztviselő munkáját igényli, csakúgy, mint az elosztás egyre táguló szervezete. Az elosztás aprólékos részét nagytömegű kiskereskedő végzi, lényegében tehát csakúgy a nagytőke jutalékos alkalmazottja, mint ahogy alkalmazott az utazók, ügynökök és más közvetítők nagy rétege. Csak napjainkban kristályosodik ki az elosztás a fogyasztóval közvetlenül érintkezésbe lépő hatalmas áruházüzemekben, amelyeknek alkalmazottjai valóságos proletárok már, azonban a kispolgárság részének érzik magukat. Valamennyi csoport szintéziseként jelentkezik a jellegzetesen (kispolgári kistőkés-, járadékosréteg, mivel, ikülönösen a nyugati államokban, a polgári egzisztenciák túlnyomó része megszerez magának valamilyen járadékot, szerényen gyümölcsöző tőikét, vagy ami lényegében ugyanaz: nyugdíjat.

A polgári középosztály elitnek nevezhető, intellektuális része a két csoportra osztható értelmiségi réteg. Az egyik mint független egzisztencia szintén a kapitalizmustól karakterizált értelmiség, míg a másik a polgári társadalomnak igen fontos szellemi tényezője, tudniillik ideológiai munkát végző értelmisége. Ennek a felmérhetetlen befolyású rétegnek részei mindazok a csoportok, amelyek — *egyéni kivételektől eltekintve* — irodalommal, művészettel, tudománnyal, világnézettel *lényegében üzletszerűleg* foglalkoznak.

A középosztály függeléke, esetleg negyedik csoportnak tekinthető része a feudális abszolút monarchia által megalapozottadé a polgári társadalomnak is leglényesebb részét jelentő állami apparátust tölti be tömegével. Jellege mindig az adott állami jelleghez idomul. Lehet egészben véve vagy részeiben polgárosult, világnézetben és életformában azonos a polgárság elemeivel, de ugyanúgy élesen elkülönülhet ettől, lehet feudális, vagy ami ennél is rosszabb, öncélú bürokrácia.

Főbb vonásokban ez a polgári középrétegek tagozódása. De mivel a polgárság a társadalomnak tartalmiságát meghatározó főalkotó-eleme: természetes, hogy a középosztályhoz egyrészt hasonló vagy azonos életnívójú, de főleg ideológiailag hozzáhasonuló, vagyis *lényegében nem polgári elemek is csatlakoznak*, így a munkásság magasabb szinten élő csoportjai, a jómódú parasztság polgárosult részei, valamint más, osztályot kö/ött lebegő, meghatározhatatlan elemek. Mindezek, tekintve a polgári ideológia domináns voltát, általában még csak szimpátiát sem éreznek a velük lényegében azonos osztálytudatos proletariátussal, csakúgy, mint a kispolgárság elproletarizálódott elemei vagy akár a munkásosztálynak legalsóbb, de kispolgári ideológiában élő óriási tömegei. Ugyanakkor azonban a polgári középosztály határai vagy a tényleges életnívó, vagy az életforma, esetleg az ideológia vonatkozásaiban *felfelé is elmosódnak*.

Ideológia

A gazdaságban és ennek az emberi együttélésre vonatkoztatott formájában, a polgári társadalomban elfoglalt helyzete végzetesen

meghatározza az osztálynak s ennek domináló voltánál fogva az egész társadalomnak ideológiáját. Tehát világnézetét, szellemiségét, beállítottságát, nézeteit és magatartását az élet minden megnyilvánulásával szemben, — kultúráját és művészetét, belső lelkiségét és külső életformáját egyaránt. Ez a polgári ideológia lényegében egységes, tehát ellentmondásai is csak jellemzői és mint ilyen, vonatkozik valamennyi rétegre, osztályra és csoportra, ha azok a társadalomban, funkciójukat tekintve, mint polgári elem helyezkednek el. Ugyanez a világnézet-komplexum azonban megtevesztő jellegű azon osztályok felé, amelyek a polgári társadalom szűkebb körén *ténylegesen* kívülre & nek.

A polgári ideológia gyökerei igen sokféle alapelemből vegyültek össze a keletkezés idején, de a további formálódás, átalakulás, új orientálódás folytonos. Legfőbb elemei a rendi polgárságból ennek az új középosztállyal való egybeforrásából — az utóbbi önmaga is természetesen új szellemiséget képvisel —, de a legnagyobb hatást az ipari forradalom nyomán a modern kapitalizmus gyakorolja. A polgári kapitalista társadalom reális adottságainak szellemi és szubjektív vetülete a legfőbb alkotóelem. Mindez egybeforva megkívánja, hogy tudatosan is képviseltessek. A feladat a polgári tömegektől kikerült ideológusokra vár, akikben az osztály-élmények állandó és rendszeres ismétlődése váltja ki a tudományos megismerést, valamint a realitások átidealizálását, vagyis új polgári célok kitűzését. Hatásuk azonban leginkább csak a polgári forradalmaik korára szorítkozik, úgy is csak közvetve, a politikai vezetőkön keresztül. Alapjában a polgári ideológiát a valóságos események, tehát a kapitalizmustól szigorúan meghatározott mindennapi élet, az általa kifejezendő nagy összefüggések vetülete, vagyis az állandó mozgás és fejlődés határozza meg bizonyos törvényszerűségek szerint. A polgári társadalom rohanó tempójú formálódása mellett minden lerögzítés lehetetlen is.

Tartalmilag a polgári ideológia progresszív elemeit a modern magykapitalizmus, — a válságkorszak reakcióniak látszó, de valójában az ellentétéken át való fejlődést szolgáló jelenségeit a feudalizmus karakterizálja és ezek a kispolgárság sajátjai. Természetesen nem szabad a kettő között éles határt vonni, mert *jelentkezésük túlnyomórészt szintetikus*. Az az eszmei iközpont, amely körül mindez kikristályosodik: az individualizmus. A társadalom feudális gazdasági tevékenységének megfelel a szűkrezárt rendi és testületi szellemi, de a modern gazdasági tevékenységnek életfeltétele a viszonylagos szabadság. A felszabadulás nem az alsó rétegeket, hanem a polgárságét jelenti. A feudalizmuson túlnövő gazdasági tevékenység kívánja meg elsősorban a maga szabadságát, de ennek legszükségesebb feltétele az egyénnek, az individuumnak abszolút polgári szabadsága, amit a polgári állam biztosít. Az új és a történelmi adottságoknak megfelelő rendszerekben azután a magasztos eszmék mögül realitásként az individualizmus tör felszínre. Ennek a modern kapitalista szellemiségnek lényege, hogy a *mindenség központjában társadalmilag az egyén áll, érvényesülése tehát csak egyéni tevékenység, önsegély, egyénileg folytatott harc mindenre való tekintet nélkül és minden állami beavatkozás visszautasítása által lehetséges*. Mindez pedig nemcsak gazdaságilag, de *társadalmilag* is érvényes.

A modern kapitalista-individual stb. világnézetet a tőkésosztály sleppjét, a középosztályt csakúgy eltolja, mint az utóbbinak alantasszellemi követőjét, a lumpenproletariátust. A munkásosztályt mindennapi élete igen gyorsan kollektivitásra készíti, de a középosztály — elfoglalt gazdasági helyzete folytán — nem a termelési folyamatnak, hanem a tőkéseknek, a „fönök”nek közvetlen kiszolgálója. A munkásosztályhoz viszonyítva *egyénileg* sokkal több kilátása van az emelkedésre, ami versenyt támasztva, már elve kizárja a közös-

ségi tudatot. *Ideológiája* tehát, mint szerénykedő, alantasabb szellemiség simul a tőkésükhöz, *életformája* viszont uralkodóvá lesz. A nagy alapvonalak, összefüggések és érdekek mozgatópólusa a nagytőke, de gyakorlatilag élő hordozója a polgári tömeg.

Az individualizmus természetesen egymás ellen fordítja az egyéneket, valamint az ideiglenes érdekeket célzó csoportokat, a nagy kérdésekben azonban feltétlen egység nyilvánul meg, amelyben mindazok résztvesznek, akiknek közvetett vagy közvetlen, valódi vagy vélt érdekük a polgári gazdasági és társadalmi rendszer fenn-tartása.

Ezen az egységen kívül minden téren az individualista tartalom uralkodik, aláhúzva a kispolgárságnak részint közéukori eredetű beállítottságától, amit sajátságosan közbeékelte volna magyaráz.

Politika

A középső rétegek politikai orientálódása az előbb vázolt ideológiai alaptulajdonságoknak felel meg. A politikai pártok mindegyike kiejeztetten az uralkodó osztályok egy csoportját, de a kapitalista társadalom kiépülése után a széles polgári tömegeknek is egy-egy rétegét, érdek-komplexumát képviseli. A pártok nagy tömegeit, eteppjeit eleinte az öntudatlan munkásosztály képviseli a haladó, radikális, anti-feudális polgársághoz csatlakozva, később pedig a kispolgári osztályok nagy tömegei követik az egyes kapitalista érdekeltségeknek hozzájuk legközelebb álló pártjait.

Az így kialakított politikai élet a tudatos vezetők tevékenységének és tömegek naivitásának, rendíthetetlen hitének és snobisztikus, kávéházi-konrádoskodó, politikálgató drukkolásának vegyülékére épül. Általában a politikai pártok eleinte a forradalmi-demokratikus-közársasági frazeológia mögött a polgárság uralomrajuttatásának célját tűzik ki, később pedig, amikor a nagytőke már átvette trónját, az utóbbinak egyes érdekeltségei létesítenek politikai pártokat a tömegek megosztása és gazdasági, társadalmi és ideológiai szempontból való legcélszerűbb felhasználására.

A polgári társadalom kiépülése után magának a politikának tárgya leginkább az érvényesülésnek, a hívek részéről pedig a lojalitás gyakoroltságának, a fontoskodásnak terrénuma. Leginkább mutatja ezt a személyi kérdések jelentőségének általános eltűlése. A kulisszák mögött ezalatt az uralkodó osztályok jól felfogott érdekei húzódnak meg. Ettől eltekintve, a programoknak azok a részei a legnépszerűbbek, amelyek a mindennapi életben látszanak kedvező és gyökeres javításokat, megoldásokat létesíteni. Különben pedig a középrétegek és egyáltalán a társadalom széles tömegei alig-alig foglalkoztak a politikával. Számukra ez napi leletük mellett ünnepi jellegű, metafizikai magasztalaton mozgó valami volt. De nem is volt «szükségük a politikázásra. A fellendülő polgári társadalom az egyéni érvényesülést, vagy ennek legalábbis látszatát csillogtatta meg mindenki előtt.

Érett, kiforrott, átfogó programmal, amely a középrétegeknek egy igen jelentős részére, de különösen értelmiségére is csábítólag hatott, lejelölő a *szociáldemokrata párt lépett föl*. A párt nyomorban tengődő, magárahagyott munkástömegek forrongásából termetlődött ki.

Így merül föl a nyomorgó mil-liók szükségletétől alátámasztva az egyenlősítésnek a vágya, hogy a forma szerint demokratikus polgári államokat szociális tartalommal telítsék. Ez a feladat, vagy legalábbis propagálása a szociáldemo-

krata munkáspártokra várt. Hatásuk a társadalom minden rétegére óriási volt. A középosztálybeli tömegek, de leginkább az értelmiség igen sok olyan elemet találhatott programjában, amelyet maga is elfogadhatott

A világháború és az utána következő események azonban új helyzetet találnak. Az úgynevezett „mitläufer” tömegek, főleg a polgári elemeknek az útja elkanyarodott, mivel a válságok és még sok más körülmény a kispolgári szemléletbe való visszasüllyedést eredményezték. Végül is csak a munkásosztály bizonyult a szociáldemokrata párt tömegbázisának.

III. Világ gazdasági válság

A múlt század 80-as-90-es éveire értette, minden ízében a fellendülés büszke öntudatát visszatükröző rendszerré teljesedett ki a polgári társadalom. Gazdag, virágzó államok, többé-kevésbé alkotmányos közzélettel, feltörekvő munkássággal, jóimódú közeposztállyal, erős nemzeti érzés légkörével, a nemzeti keretben kifejlődött iparral és kereskedelmi hálózattal, egyúttal kialakulóban levő világgal. A fejlődésnek ez a foka végét jelentette a kapitalizmus fellendülési periódusának, amelyet ez az állapot tetőzött be. Elkövetkezik az imperializmus kora. Az Imim ár telített nemzeti piacokat ellátó ipari, kereskedelmi és finánciók harcba szállnak egymással, hogy ne kelljen a saját zsírjukba belefulladni ok. így indul meg a küzdelem a világgal feletti uralomért, az ezt biztosító politikai hatalomért, — a világ felosztásáért. Az egyes nemzeti tőkék szükséglete a piac, a nyersanyag és a tőkekihelyezési terület.

A nagy hajsza a világháborúban kulminál, véres katasztrófával téve pontot az imperialista korszak és eszme végére. A világgazdaság egyes nemzeti tagozatai a bennük működő természetes erőknek engedelmessé váltak, azonban amikor egymáshoz kerülnek, kiderül, hogy túljutva a delelőpontra, elveszítve a biztos tájékozódás mértékét, — részleges öngyilkosságot követnek el. Megtanulták, hogy az érdekek a hanyatlás korszakában sokkal inkább közösek, nemzetköziesek, mintsem hogy egy új és hatalmas vált ellenerő jelenlétében egymást pusztítsák.

Ezzel a felismeréssel válik a kapitalizmus a legszorosabb nemzetközi együttműködés jelenségévé. De az önmegcélulást kihívó indítók hatványozott mértékben működik továbbra is. A tőkés termelési rendszer betöltötte legfőbb hivatását: a termelőerőknek felfokozását saját keretei között. A gép, a gyáripar, az elosztószervezet az ideiglenes immár képes arra, hogy az egész népesség szükségleteit *kollektíve* ellássa. A tudattalanul vállalt, történelmi szükségletek kikényszerítette cél megvalósul, a biztos tájékozódás tehát megszűnik, helyét az érzelm és a fantázia veszi át.

A fölébredés rettenetes tanítópéldául szolgál a csaknem megsemmisült, de úgy is végzetesen megrendült világrendszer számára. A teljes megszűnéstől természetesen még nincs szó, de az átmeneti korszak beköszöntött és a szervezkedő, felsorakozó, a történelmi fejlődéstől kitermelt és hivatásában tudatosított ellenpólus egyre tért nyer és elbontással fenyeget, olyannyira, hogy látszólagos teljes megsemmisülése is lényegében az újabb térnyerés jegyét hordja magában. Ezzel a mennyiségi előretöréssel szemben a fennálló rendszer minőségileg fejleszti utólrétegetlen tökéletessé szervezetének egy-egy részét, sőt újabb formákat alakít ki.

A világháború befejezése után a feljebb említett szellemben megindul az újjáépítés. De soha többé a felfeléhaladásnak az az imponáns, magávalragadó lendülete; ezzel szemben félelem és defen-

ziva, ebből a kétségbeesésnek lényegében passzív offenzívába és minden legminimálisabb biztonságérzet eltűnése.

Rövid konjunkturális korszak következik, de már csak egy igen vékony felszíni réteget foglal ténylegesen magában. Alatta változatlan hevedéssel hullámszerűen a szociális leromlottság által létrehozott háborgó erők és a fellendülés csakhamar újabb örvénynek adja át helyét.

Már 1929-ben kirobban a világtörténelmi jelentőségű, hatalmas-erejű és kihatású válság, végzetesen megrendítve a gazdasági alapot és ezzel együtt irtózatos arányú roncsolást és elváltozásokat hoz létre a polgári társadalom építményében. A három-négy évig tartó krízis, a világháborús korszakhoz hasonlóan, ismét gyökeresen megváltoztatja a világ képét.

Magát a gazdasági válságot az óriási mértékben leszűkült piacnak az ugyancsak óriási kapacitásúvá lett ipar általi telítése idézi elő. A verseny a tőke nemzetközi együttműködése folytán korlátok közé szorul, tehát belső, minőségi fejlesztésre kényszerül, aminek legjellegzetesebb formája a racionalizálás. A termelőtőke fejlettebb összetételében a gépnek sokkal több szerep jut, mint a gyáripar kezdeti korszakaiban, ugyanakkor az emberi munkaerő mennyiségileg csökken, de értéke és produktivitása növekszik. Ez az arány teszi kézenfekvővé a törekvést, hogy a munkaerőt fokozottabb mértékben használják ki. A gyakorlatban: hogy szintén minél jobban gépesítsék. Ezzel kapcsolatosan és párhuzamosan maguk a gépek is óriási arányban fejlődnek és az ipari termelésnek egyre nagyobb területét hódítja meg a gépesített, majd racionalizált produkció. Ugyanakkor az elosztás, sőt az adminisztrációt is a lehetőségeihez képest racionalizálják.

A tőkés termelés számára hasznosítható piacot a háborúelőtti fokon is ellátta már az ipar, azonban a profithajszu a célja, egyedüli indoka, alapmotívuma minden kapitalista vállalkozásnak, így az örök versenyt belső minőségi fejlődést hoz létre a tőkés piacot felülmúló termelési keret és a gépesítés, racionalizálás miatt végtelenül leszűkült és folyton zsugorodó piac. Ennek az iparnak kialakulása és a piacnak általa történt telítése rövid néhány esztendőn belül játszódik le, hiszen egy lerongyolt, vásárlóképtelen milliokat magábanfoglaló, háborúutáni világgal áll szemközi

Ezért következik be olyan hamar a döntő történelmi jelentőségű 1929/33-as világválság. A termelés és elosztás szervezete jóformán összeomlik, mert csak egy teljesen szűk réteg korlátozott szükséglete foglalkoztatja. Tíz- és százmilliónyi dolgozó válik munkanélkülivé, tehát egyúttal vásárlóképtelenné is. A kapitalista termelési rendszer normális funkcióinak helyét egy káosz foglalja el, amelyben csak az osztályharc az egyetlen tisztán kivethető pont. Egyébként pedig minden a megsemmisülésnek, a pusztulásnak látszik kitéve lenni. A gazdaság összeomlása elementáris erejű tömegmozgalmat, csaknem égiszerű szociális hullámveréseket eredményez. Ebben a légkörben döntő változást szenved nemcsak a hadiipar által életregalvanizált ipari termelés, nemcsak az osztályviszonyok összessége, nem csak a politikai struktúra, de minden szellem, kultúra, lelkiesség, (minden ideológiai tényező és értékelés.

De a konjunktúra folyamán képződött beállítottsága a társadalomnak hatékonyá tette az injekciókat, amelyek azután külsőleg egy új Európát hoztak létre.

IV. A középrétegek válsága

A világgazdasági krízis kihatásai

Az 1929-es nagy gazdasági világválság romboló hatásai közül egyre tisztábban váltak ki azok, amelyek a monopolista nagykapitalizmus útjait egyengették. Az általános irányzat a kapitalizmus 150 éves rövid, de annál viharosabb pályafutása alatt mindig is a nagyüzemek küzdelme volt a kisebbek ellen. A háború utáni és a tíz évvel későbbi krízissorozat tehát természetesen a független kisegisztenciák elleni irtóhadjáratot jelentette, amit a kisüzemek már ismert döntő hátrányai mellett még ezeknek egymás ellen való gyilkos versenye is megkönnyíteti. A nagyüzem fölénye már a békésebb korszakban is fokozatosan kibontakozott, de valójában csak a válságkorszakban érlelődik ki.

Amikor a gazdaság eljőit oda, hogy a fogyasztás mintha hirtelen elapadt volna, akkor válik nyilvánvalóvá az önálló kisüzem életképtelensége. A nagyüzem végső esetben leállítja a termelést, de a konjunkturális évek mindegyike nemcsak egy, de ennél jóval több évre elegendő tartalékot eredményez. A kisüzemi produkciója és forgalma mögött azonban semmi más nincsen, mint a változatlan nagyságú rezei, jóformán semmi forgatóke és a tulajdonos minden nap kielégítésre váró életszükségei. A válság ugyanakkor természetesen hatalmas lendületet ad a nagyüzem belső tőkéletesítésének, hogy mindegyike a lehető legtökéletesebben felszerelve vehesse fel a versenyt. Ezzel ismét fokozódik a kisüzem hátránya és mindinkább kidomborodik általános középkori csökevény volta. És amíg a kisiparnál a folyamat a kapitalizmus kialakulásától fogva többé-kevésbé egyenletesen játszódik le, — addig az elosztás szervezetére a háborút követő és méginkább az 1929-es válság szinte egyik napról a másikra mér halálos csapást. A kezdődő konjunktúrát túlnyomórészt a krízisből kiemelkedő monopolkapitalisztikus nagyüzemek aknázzák ki.

Ezen a magasabb fokon a kapitalizmus nemcsak a kiskézműipart irtja, hanem az elosztás szervezetét is monopolisztikussá építi ki, hogy a silány árú olcsó nagybani beszerzése, a hatalmas arányú koncentráció, az elosztás racionalizált és gépesített folyamata, jóformán az egész kereskedelmi komplexum egyesítése, végül pedig mindezek folytán jóval olcsóbb árai által a fogyasztóiktól minél nagyobb profitot nyerjen. Üzleti érdeke megkívánja tehát, hogy minden erejével a számtalan, egymást marcangoló kis sejtüzem ellen forduljon. Maga a kapitalizmus egész rendszere is sokkal inkább alapíthatja létét a tőkeerős mammutüzemek csoportjára, mint az oszlás állapotában lévő százezernyi kisegisztencia összességére, amelyek immár nem kéz a kézben haladnak a piac meghódítására, hanem a „mindenki harca mindenki ellen” gyilkos küzdelmét folytatják.

Ezek az alapvető okok eredményezik, hogy a válságkorszakban egyre-másra keletkeznek a trösztök, kartellek, szindikátusok és más hasonló gazdasági monstrok, egyszóval kiépül a monopolkapitalizmus. De eredmény ugyanakkor az elosztásfejtefcből álló szervezetének szinte teljes megsemmisülése is. Nemcsak az — objektív szempontból — élőködőnek nevezhető elemek válnak el a kapitalista-gazdaság életető testétől, hanem fölöslegessé válik, tehát szintűgy kiesik az addig nélkülözhetetlen elosztó és közvetítő kisegisztenciák tömege is. A kiskereskedők egy igen jelentékeny része tönkremegy, csakúgy, mint az ügynökök, utazók, egyszóval nem munkaviszonyban levők, közvetítők nagyrésze. A konjunktúra megindulása után pedig a nagytőke a szervezetsége, tőkéletessége, felsőbbrendűsége centripetalis erejével vonz a maga körébe minden hasznosítható tényezőt, ami által a kiskereskedők óriási többsége tulajdonképpen csak a nagytőke elosztó ügynökévé válik, mert rezsijén kívül éppemcsak megszerzi életfenntartásának minimális eszközeit. De a hatal-

masan kibontakozó, egységes szervezetnek csak egy kis részükre van szüksége, s így óriási tömegiek útja vágódik el visszavonhatatlanul a biztos megélhetést, vagyonszerzés lehetőségét jelentő kapitalista gazdasági folyamtól. A nagytőke monopóliummá szerveződött, annak minden fölénye meghatározódik, elnyomja a jelentéktelenül apró, de nagytömegű és dezorganizált kisegysztenziákat, elfoglalja csaknem az egész gazdasági területet, egyúttal kiveti magából a számára fölösleges munkáséleteket, mert utólérhetetlenül tökéletes gépezete sokszorosan kisebb munkaerővel sokszorosan több munkát végez el. Ez a racionalizálás lényege. A fennmaradó tömegek viszont, kiesve a kapitalista társadalom napsütötte részéből, annak passzív antitézisét jelentik, míg a munkásosztály az aktív megnyilvánulás. Általában pedig kimondhatjuk, hogy a válság az objektív, tehát a pusztán gazdasági célszerűség szempontjából improduktív elemek helyzetét rendíti meg gyökeresen. Amennyiben az átszerveződésnél fölöslegessé, meg kell semmisülniök, ha pedig helyettesíthetők valami tökéletesebbel, vagy szervezhetőnek bizonyulnak, akkor az utóbbi történik meg. Mindezek fölött a társadalmi gazdaság összes területein grandiózusan kiemelkedik a nagyüzem, a jövő típusa, amely minimális munkaenergia befektetésével maximálisat produkál, jelenleg egy szűk fogyasztási körben, a jövőben viszont kollektív alapon.

Mint tipikus válságtermék azonban felgyülemlik a kapitalista gazdaságból kivetettek hatalmas tömege. Jellegzetes része ennek az ipari és kereskedelmi rétegek mellett az értelmiség. A gazdasági szempont tágabb értelmezésében az adminisztratív munkakörű tisztviselőréteg is, amely azonban végső fokon, vagyis a monopolizmus-kényszerítette helyzetében csakúgy proletár — a közvetlen kereskedelmi alkalmazottakkal és más hasonló csoportokkal együtt —, mint az ipari proletariátus. A racionalizálás a munkahelyen, a jövedelem pedig a mindennapi életben körülbelül egy szintre dobja valamennyiüket. A polgári osztály krémjét pedig, a tulajdonképpeni értelmiséget épügy érinti a válság, mint a független kisegysztenziákat is: a kritikus időpontban világlik csak ki, hogy ők is mennyire alá vannak vetve a kapitalizmus törvény szerűségeinek. Amikor a válság a fogyasztás körét leszűkíti, az egyes értelmiségi funkciókat ellátó csoportok nagyrésze is áldozatul esik a fogyasztás csökkenésének, az újjáépítéskor pedig az általános társadalmi racionalizálásnak. Ez a körülmény egyúttal megmutatja azt is, hogy az intelligencia fogalma mennyire nem ideális értelmezésű.

Végeredményben megállapítható, hogy ugyanakkor, amikor a gazdaság strukturális átalakulása a nagyüzemet tolja előtérbe és a kicsit fokozatosan megsemmisíti, — emberi és tömegszempontból a következő a helyzet:

A társadalmi gazdasági tömeg mindössze három emberi elemből áll: azokból, akik birtokon belül vannak és akiknél összefut minden szál, a tiszta profit csakúgy, mint a szervezés vagy adminisztrálás. A második tömeg az elsőnek kiszolgálója, legyen az tisztviselő, technikus, specialista, más alkalmazott, vagy ipari munkás: egyformán csak annyira részesedik a hatalmas gazdasági gépezet produkciójából, hogy életét fenntartsa; nagy többségében kifejezetten proletár, léte alá van vetve a gépezet mai lényegének, amelyet azáltal is szolgál, sőt fenntart és táplál, hogy ő a fogyasztója a termékeknek.

Végül a harmadik, egyre növekvő elem az a tömeg, amely vagy egyáltalán nem, vagy csak igen csekély mértékben fogyasztó, de a termelés folyamatában nem vesz részt, a gazdaságból csaknem teljesen kiesik. Lehetetlen helyzetét a meg-megújuló válságok tragikusá teszik. És ez a tömeg nemcsak van, de egyre növekszik, ami a gazdaság körforgásából, a befelé haladó csigavonalból következik. A fogyasztási kör szűkülése a termelők, dolgozók számának csökke-

nését vonja maga után; ez ismét szükség, amivel megint csak a foglalkoztatottak, tehát egyúttal a fogyasztóképesek száma apad. És így tovább a válság mélypontjáig, amikor mindent elborít a káosz. A gazdasági körforgás tehát következetes folytonossággal hozza létre ezt a tömeget, amely társadalmi szimptomaiként egyre nagyobb számban ülepedik le a bomladozó keretek között, hog-y azután léte az ipari proletariátus és a proletarizálódó középrétegek létével egyetemben mint egységes szociális problémaikomplexum jelentkezék.

Társadalmi válság

A krízis lezajlása után, a 30-as években tehát adva van, lerögződik a gazdasági helyzet, amelynek társadalmi vetülete — az előbbieket érteimében — hatalmas egzisztenciátlan, elproletarizálódó és már elproletarizálódott polgári tömegeket tart számon, míg az agrár- és ipari dolgozók problémái látszólag elvesztik jelentőségüket. Lehúzódnak a felszín alá és a szociális élet homlokterében az aktív és passzív főszerepet azok a polgári tömegek játsszák, amelyek alól a válság-sorozat folyamán kicsúszott az addig biztosított materiális alap, a polgári megélhetés talaja. A válság folyamán dülő éles, közvetlen osztályharcot a körülmények szükségyszerűsége nivellálta, a kapitalizmus szervezetsége minden téren fokozódott, tökéletesedett, finomult. Az általános társadalmi válság ilyenformán ennek a nagymértékben felgyülemlett, talajtalan tömegnek a *jelenlétében* jut kifejezésre. A társadalomnak ez a része, kirekesztettségénél fogva *antétikus energiát* képvisel, amely valamilyen módon feltétlenül levezetésre szorul.

A monopolizmus rideg, tekintetnélküli terjeszkedése és fejlődése megsemmisíti gazdaságilag az önálló kiségzisztenciákat — az általa foglalkoztatott tömegeket proletárrá süllyeszti —, az osztály hatalmas részét pedig a semmibe taszítja, anélkül, hogy az tisztában lenne a kapitalista társadalomból való kiesésének okával, vagy akárcsak tulajdonképpeni körülményeivel. *A gazdasági fejlődésnek ez a foka általában feloldja az osztálykereteket.* A polgári társadalom keletkezése idején az elosztás, adminisztrálás⁶, kezdeményezés, vállalkozás, — egyezőval a kapitalisztikus tevékenység *külső* technikájának ellátása szükségessé tette, tehát egyúttal rendszerezítette is ezeket a funkciókat. Elvégzésükre alakul ki a réteg, amely erre specializálja magát. Amikor tehát a monopolkapitalizmus új szervezetet hoz létre az elosztás és adminisztrálás ellátására, amikor megsemmisíti a független kisüzemeket, kisvállalatokat, — végül, amikor racionalizált szellemisége kiterjeszti a társadalom minden felületére, ugyanazt a lényegyet különféle mezben, — akkor az osztály léte elveszítette értelmét. Mindez nemcsak a közvetlen gazdasági tevékenységre vonatkozik, hanem ugyanúgy mindazokra a munkakörökre, amelyek az emberi együttélés mechanizmusában a régi gazdasági tevékenységre és az ezen felépülő társadalmi, politikai és ideológiai formákra voltak alapozva.

Ebben az értelemben lehet *két új osztály keletkezésének lehetünk tanúi: mindkettő állandóan fogyasztja, szippantja a tulajdonképpeni polgári tömegek állományát.* Az első a racionalizált, gépesített alkalmazott: jövedelménél, helyzeténél fogva kifejezetten proletár. Ugyancsak része ennek a csoportnak a látszólag, forma szerint független, de valójában szintén jutalékos, vagy egyenesen oermunklás kiségzisztenciák. Létük végeredményben egyaránt közvetlenül függ a nagytőkétől, annak minden helyzet- vagy állapotváltozásától.

A másik, óriási mértékben gyarapodó tömeg: a mindenfajta rétegből lecsúszottak, lemorzsolódtak, kiesettek vegyes, tarka, szinte teljesen kiismerhetetlen, az általános osztás miatt elemeire nem is bontható hada. Valamennyi kétségbeesett erőfeszítéssel kapaszkodik az osztályhoz, amelybe tartozott, a látszatokhoz, amelyek a lelket egyedül tartják benne. Lényegében nincstelen proletár, de ezt soha nem hajlandó beismerni és tudomásul venni, ezért tulajdonképpen nem is képez osztályt. Formátlan, gomolygó, osztalódzó massa, de azért szellemileg, társadalmilag hű a kasztjához, annak közösségébe tartozónak érzi magát, így ez a széteső tömeg, amely sorsálban, helyzetében teljesen egységes, csak társadalmi és osztály tudat abám nem az, dokumentálja leginkább, hogy a polgári osztály hhatárai lefelé teljesen elmosódnak. Ez egyébként az osztályból való kihullás folyamatával párhuzamosan játszódik le. *kategória egyikébe való süllyedése.*

A világnézeti zűrzavar sodrában

A válság, az ezt követő társadalmi átrendeződés és mindezek mellett a monopolkapitalizmus pusztá jelenléte teljesen megváltoztatja az uralkodó polgári ideológia jellegét, jelentőségét, funkcióját. Fokozza az átalakulást a világnézetek zűrzavaros küzdelme, egymásbafonódása — és mindez teljesen elválaszthatatlan a politikától. Ideológia és politika egyet jelent, együtt érik, forr és erjed. Minden értékelés, bármire is vonatkozzék, gyökeresen megváltozott, tehát nyilvánvaló, hogy ártértékelésre szorul. Ebben az értelemben a válság óta szinte minden fogalom, amely a polgári ideológia alapjait alkotta, értékrevízió megy keresztül, viszont a *lényeges, végső elemek változatlanul élnek és hatnak, sőt, jelentőségük fokozódik.*

Ugyanakkor azonban a válság légköre igen jellemző tényezőkkel gyarapította a polgári ideológia tartalmát. Legfőképpen pedig változást szenvedett az alapvető tendencia: a feltörekvés helyett — a polgári lét lehetőségéért való élet-halálharc, így válik a legáltalánosabb jelenség-gé az igazság és az osztály harc tényleges helyzetének felismerése elől való menekülés. Ez a cél egyrészt arra ösztönöz, hogy a válsághajutott osztály mesterséges és végtelenül szigorúan tiszteletben tartott korlátokat von maga köré, így elkerülve egy látszólag végzetes összeütközést a rideg valósággal.

A menekülést szolgálja másrésztől valamennyi életmegnyilvánulásnak — irodalmi, kulturális, művészeti, közvéleményt illető dolognak, életformának, lelkiségnek, filozófiának, szociológiának, politikának — az a sekélyes, rövidéletű, hisztérikus ideghajszája. Ez táplálja a kor jellegzetes kábítószereit: a ponyvairodalmat, a film-, „kultúrát” és a sportörületet. Mindez együttvéve egy jellegzetes, hitetlen, cinikus, semmitváró, jövőt-tagadó, percnak élő nihilizmusba torkollik. Az eziényi zűrzavaros hatás és ellemhiatás között pedig talajtalanul, akarat és gondolkodás nélkül, demoralizált! vergődik a polgári osztály.

De mindezek passzív megnyilvánulások. Aktív vetületük is létezik: a politika és az úgynevezett világnézeti küzdelmek soha olyan erősen nem tomboltak, mint napjainkban, aminek oka az, hogy a legszélesebb tömegek vesznek részt, vagy legalább is foglalkoznak helyzetük jobbrafordításának lehetőségeivel, módoszataival és eszközeivel. A munkásosztály politikai szervezkedése, amit a polgári közvélemény mindig szélsőségesnek minősített, most szinte elvész a zűrzavaros politikai csatározásban.

Befejezés. A jövő

A társadalomtudományban nincsen helye semmiféle olyan jóslásnak, amely előre elképzelt formákban igyekszik megrajzolni az elkövetkező fejlődést. Viszont az alapvető tendenciák és a mozgás végső törvényszerűségei meghatározzák az új forma és tartalmiság belső lényegét, így hát a középső polgári rétegek útja társadalmi távlatban csaknem teljes bizonyossággal meghatározható, még ha a külső jelenségek, megnyilvánulások a politikai kísérőtünetekkel egyetemben a legsötétebb homályban is húzódnak meg. Annál is inkább, mert valamennyi bomlástünet egyúttal a jövő egye® vonásait karakterizálja, mint például a generációk elproletarizálódása is a jövő kiválasztódásnak adja meg alapját. Ez a fejlődésnek a logikája, alátámasztva a tényt, hogy a polgári osztály tömegei áthúzódnak az új formákba, de természetesen levette minden osztályhagyományt.

Mert a legvégső konzekvencia, ami az egész problémahalmazból levonható az, hogy a polgári osztály a történelmi — gazdasági és társadalmi — fejlődés során a késői monopolkapitalizmus korára kihullik az élő társadalomból, természetesen óriási számú valódi proletariátussal és más elemekkel együtt. A helyzet — addig a pontig, amíg a mennyiségi fejlődés átcsap a minőségibe — túlfut a pusztulás, bomlás milliónyi apróbb és nagyobb tünetétől és jelenségétől. A történelem is feltünteteti számos népfaj eltűnését a föld színéről, azonban nem a civilizáció, hanem a vadság vagy barbárság fokán. Ilyenformán tehát hatalmas osztálykeretben élő és mozgó tömeg legfeljebb apró töredékekkel csökkenhet, maga a nagy egész pedig változatlanul sodródik problémától problémáig, válságtól válságig, de végül is a megoldásig és a társadalmi átalakulásig.

Az időszérű és a maga számára

feltétlen megoldást követelő probléma egészen más. A felfokozott termelőenergiák küzdenek az akív tömegek képeben, hogy megszabaduljanak a Ikorlátaiktól és hogy a maguk tudomásulvételét, átértékelt formában való elismerését kikényszerítve, alapjai lehessenek egy magasabbfokú gazdasági szervezetnek. Egyszóval, hogy a hozzájuk fűződő tömegek által és ezek érdekeinek megfelelően ki teljesíthessék eddig elfojtott létüket.

Így hát az osztály tömegeinek előbb-utóbb élniük kell a fennálló helyzet, a kikerülhetetlen realitás felismerésének lehetőségeivel. Más út nincs. Jelenleg is láthatunk már gyenge és határozatlan megnyilvánulásokat, amelyek a munkásság, polgárság és parasztság összefogását célozzák, de itt a két utóbbi csoport egyike sem olvad fel kollektívummá, hogy pusztuló osztálykereteit önként feloldaná. Ezért jelent csak politikai manőverezést, ezért nem hoz egybeforrást.

A jövő átalakulást előkészítő gazdasági, társadalmi, ideológiai és politikai erők természetesen egyre inkább és hatásosabban ostromolják kívülről és belülről egyaránt a pusztuló kereteket.

A végső kifejlődés és megoldás ezért csakis az osztályoknak új elhelyezkedése, egymáshoz való új viszonya, sőt részleges megszűnése útján lehetséges. Valamennyi erő, tényező az ideológiai átalakulásban csúcsosodik és teljeseedik ki. Végül természetesen mindez megváltozott alapépítményt is feltételez. A középrétegek az egész folyamatban, jelen helyzetüket, neveltségüket, hagyományaimat és beállítottságukat tekintve — a végső periódus kivételével —, passzív szerepet játszanak. Aktivizálódásuk jelenti majd az idejét multa gazdasági, társadalmi és szellemi konstrukciók felszámolását.